

УДК 373.5.016:811.161.2]:808.56

Лариса Кардаш

ORCID iD: orcid.org/0000-0002-2098-0240

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30, 08400, м. Переяслав-Хмельницький, Україна
kkardashlarysa@gmail.com

РОЗВИТОК ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджується діалог як спосіб спілкування та розуміння, як дієвий чинник продуктивності пізнавальної діяльності, аналізуються різні підходи до розуміння проблеми діалогу як шляху до розвитку особистості, звертається увага на те, що сьогодні людині потрібно не лише спілкування, як реалізація її соціальності, духовності й індивідуальності, але й навчання спілкуванню, що передбачає спільну діяльність людей, учасники якої ставляться одне до одного як до суб'єктів комунікації.

Розглядаються особливості та методика навчання діалогічному мовленню старшокласників. Особлива увага звертається на етапи формування діалогічного мовлення учнів та систему вправ і завдань спрямованих на розвиток зазначених умінь. Розглядається сутність евристичної бесіди як форми ефективного навчання діалогічному мовленню. У роботі зазначається, що під час формування діалогічного мовлення учнів варто дотримуватись принципу переходу від простого до складного.

Ключові слова: старшокласники, мовленнєва компетенція, діалог, діалогічне висловлювання, загальнодидактичні й лінгводидактичні принципи, система вправ і завдань, етап, мікродіалог, рольова гра, евристична бесіда, знання, уміння, навички, спілкування, комунікація, діалогічне спілкування, гуманізація педагогічної взаємодії, модальність висловлювання, персоніфікація повідомлення, інтерактивне навчання.

В статье рассматривается диалог как способ общения и понимания, как действенный фактор производительности познавательной деятельности, анализируются различные подходы к пониманию проблемы диалога как пути к развитию личности, обращается внимание на то, что сегодня человеку нужно не только общение, как реализация его социальности, духовности и индивидуальности, но и обучение общению, что предполагает совместную деятельность людей, участники которой относятся друг к другу как к субъектам коммуникации.

Рассматриваются особенности и методика обучения диалогической речи старшеклассников. Особенное внимание обращается на этапы формирования диалогической речи учеников, а также на систему упражнений и заданий, которые развивают указанные навыки. Рассматривается сущность эвристической беседа как формы эффективного обучения диалогической речи. В работе акцентируется внимание на то, что в процессе формирования диалогической речи учащихся следует идти за принципом от простого к сложному.

Ключевые слова: *старшеклассники, речевая компетенция, диалог, диалогическое высказывание, общедидактические и лингводидактические принципы, система упражнений и заданий, этап, микродиалог, ролевая игра, эвристическая беседа, знания, умения, навыки, общение, коммуникация, диалогическое педагогическое общение, гуманизация педагогического взаимодействия, модальность высказывания, персонификация сообщения интерактивное обучение.*

In the article it is being investigated the dialogue as a way of communication and understanding, as an effective factor of the productivity of a cognitive activity, different approaches of the understanding of the dialogical problem are analyzed as a way to the development of a personality, the attention is paid to the fact that today people need not only communication that the realization of their social, spirituality and individuality, but also the teaching for communication, which involves the joint activity of people whose members relate to each other as to subjects of communication.

The peculiarities and methodology of teaching the dialogical speech of senior pupils are considered. The particular attention is paid to the stages of the formation of a dialogical speech of the pupils and the system of exercises and tasks aimed at the development of these skills. The essence of the heuristic conversation as a form of effective teaching of a dialogical speech is considered. The article states that during the formation of a dialogue speech of the pupils it should adhere to the principle of transition from the simple to the complex.

The dialogue is a natural form of communication that involves the presence of two equal participants.

The dialogue is based on the trust and respect of each other. You need to be confident in solving the problem, as you can always find several ways to solve it. For that reason, it is important to focus on the common goal, the desire to find a consensus in its achievement.

The actuality and expediency of the investigating problem is determined by systematic changes in the educational sphere, which influence on the orientations and directions of the development of science. Education is currently aimed at the development and self-development of a person who is capable to self-organize and self-realize the potential opportunities and natural instincts that can be fully realized in dialogue as a movement from the needs of the person to the surrounding world, from the thought to the behavior of the individual. There is

a productive cognitive activity of the pupils in the dialogue, and the pupils must have the self-determining and independent thinking, the ability to the conscious, critical analysis.

Key words: *senior pupils, speech competence, dialogue, dialogical speech, general-didactic and linguodidactic principles, the system of exercises and tasks, stage, micro dialogue, role play, heuristic conversation, knowledge, skills, speaking, communication, dialogic speaking, humanization of pedagogical interaction, modality of expression, personification of a message, interactive teaching.*

Зміни громадсько-політичного устрою, економічного життя нашої держави, психології громадян потребують серйозної перебудови системи освіти. Основним завданням освіти в Україні відповідно до державної національної програми «Освіта. Україна XXI століття» є формування людини-громадянина, спроможної самостійно розв'язувати різні політичні, соціальні, культурні, моральні та інші проблеми.

Гуманізація сучасної освіти як основа нового педагогічного мислення потребує перегляду змісту навчального процесу, істотною частиною якого є розвиток особистості учня.

Стратегічні завдання освіти – відродити пріоритетний розвиток особистості на основі вивчення української мови, літератури та інших гуманітарних і негуманітарних дисциплін, а також культури, традицій та звичаїв народу; створити умови для досягнення якісного рівня знань державної мови; поліпшити науково-методичне забезпечення освіти.

Пошук шляхів розв'язання зазначених завдань пов'язаний із дослідженням низки питань, серед яких чільне місце посідає формування мовленнєвої компетенції випускників середніх навчальних закладів.

Мовленнєва компетенція є поняттям комплексним. Спираючись на мовну компетенцію, вона охоплює систему мовленнєвих умінь (вести діалог, сприймати, розуміти, відтворювати і створювати усні й писемні монологічні та діалогічні висловлювання різних видів, типів, стилів і жанрів), необхідних учням у різних життєвих ситуаціях. Мовленнєва компетенція особистості виявляється у сформованості вмінь користуватися усною і писемною літературною мовою, багатством її виражальних засобів залежно від цілей і завдань висловлювання та громадського життя.

Але, як показує практика, старшокласники не можуть реалізувати себе у спонтанному мовленні через слабо розвинену логіку мислення, психологічну неготовність та інші фактори. У них недостатньо розвинені вміння і навички монологічного та діалогічного мовлення. Учні не вміють розкрити основну думку тексту, порушують послідовність викладу, не дотримуються заданого стилю, їх висловлювання лексично й синтаксично одноманітні тощо. Причина цього – недостатня увага на уроках мови основним видам мовленнєвої діяльності: аудіюванню, читанню, говорінню, письму.

Феномен діалогу був і залишається предметом вивчення філософів, культурологів, лінгвістів, літературознавців, мистецтвознавців, соціологів, психологів, педагогів, які досліджували різні його аспекти: як загальнолюдську реальність, форму людської свідомості та самосвідомості (М. Бахтін, М. Бубер та інші); природу діалогу та діалогічність мислення (В. Біблер, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, О. Соколов та інші); рольову діалогічну взаємодію у комунікації (А. Добрович, В. М'ясищев, Я. Яноушек); психологічні аспекти діалогу (О. Бодальов, Г. Ковальов, К. Роджерс, А. Хараш); діалог у педагогічному спілкуванні (Г. Балл, І. Глазкова, Л. Зазуліна, В. Кан-Калик, Г. Ковальов, О. Киричук, С. Копилов, В. Кушнір, В. Семиченко та інші); особливості, структуру, функції діалогу (М. Бахтін, М. Біблер, В. Кучинський та інші).

Проблемі становлення й розвитку мовленнєвої компетенції приділяли увагу психологи, лінгвісти й методисти. Психологічні аспекти цієї проблеми досліджено у працях Л. Виготського, М. Жинкіна, І. Зимньої, І. Синиці та інших. Особливе значення мають праці Л. Виготського про теорію мовленнєвої діяльності.

Педагогічні й методичні питання з формування мовленнєвої компетенції у школярів розглядалися сучасними вченими-методистами: О. Біляєвим, Т. Ладиженською, Л. Мацько, М. Пентилюк, Г. Шелеховою та іншими.

Однак, незважаючи на суттєві досягнення у дослідженні проблем формування мовленнєвої компетенції учнів, нерозкритим залишається питання навчання діалогічному мовленню старшокласників (9–12 класи) на уроках української мови.

Мета статті – висвітлити особливості методики роботи над формуванням навичок діалогічного мовлення у старшокласників, обґрунтувати побудову навчального процесу на принципах діалогічного спілкування, співпраці й співтворчості вчителя і учнів.

Проаналізувати етапи формування діалогічного мовлення у старшокласників; описати систему вправ і завдань спрямованих на розвиток діалогічного мовлення учнів; розглянути сутність евристичної бесіди як форми навчання діалогічному мовленню.

Говоріння як вид мовленнєвої діяльності існує в монологічній і діалогічній формах. Діалогічне мовлення значно переважає, оскільки в повсякденному спілкуванні люди в основному користуються діалогом.

Діалог – це процес взаємодії двох або більше учасників спілкування. Тому в межах мовленнєвого акту кожен з учасників по черзі виступає як слухач і як мовець. «Діалог характеризується короткими висловлюваннями, простою синтаксичною будовою його частин, використанням неповних і невикінчених речень. Особливістю діалогу є взаємозумовленість синтаксичної будови реплік співбесідників, яка об'єднує діалог в єдине ціле» (Пентилюк М., 1994, с. 10).

Розрізняють чотири основні типи діалогів, залежно від провідної комунікативної функції, яку вони виконують: діалог-розпитування,

діалог-домовленість, діалог-обмін враженнями (думками), діалог-обговорення (дискусія).

Діалогічне мовлення, як і монологічне, характеризується зверненістю. Адже спілкування, як правило, проходить у безпосередньому контакті учасників, які добре обізнані з умовами в яких відбувається комунікація. Діалогічне мовлення тісніше пов'язане з ситуацією і є більш динамічним, емоційно забарвленим ніж монологічне. Справжній діалог містить репліки подиву, захоплення, оцінки, розчарування, незадоволення тощо.

Відтворення і створення монологічних і діалогічних висловлювань з дотриманням українського мовленнєвого етикету є одним із провідних завдань навчання української мови в школі.

Сучасні наукові методики і творчі доробки вчителів-словесників довели, що система роботи над формуванням у старшокласників діалогічного мовлення базується на доцільно визначеному змісті, формах, методах і засобах навчання.

Сьогодні організація проведення занять за принципами інтерактивного навчання є основним засобом створення середовища для мислення. Слід зазначити, що саме інтерактивні технології, побудовані на цілеспрямованій, спеціально організованій груповій та міжгруповій діяльності суб'єктів, на забезпеченні зворотного зв'язку між учасниками навчального заходу для досягнення взаєморозуміння і коригування його ходу, на стимулюванні індивідуального стилю їхнього спілкування, на основі рефлексивного аналізу, забезпечують високий рівень розвитку мислення. У цьому контексті доцільно розглянути навчальний діалог (Зимняя И., 1974, с. 59).

Стосовно появи думки в навчальному діалозі доцільно висвітлити погляди С. Курганова, який зазначає, що первісно незрозуміла, звернена до себе гіпотеза дитини під час діалогу з іншими дітьми та вчителем натикається на різні заперечення, на основі процедури доказ-заперечення гіпотеза обростає аргументами, стає більш вираженою. Отже, в діалозі істина не лише народжується, а й виражається словом.

С. Курганов прослідкував основні етапи процесу «народження думки в слові» під час навчального діалогу. По-перше, думка дитини народжується тільки в тому разі, коли на уроці виникає дискусія, розглядаються невирішені проблеми. Саме наявність іншої точки зору дає змогу учневі сформувати свою власну. Якщо ж навчальна задача передбачає єдине правильне рішення, весь процес виникнення внутрішнього мовлення зводиться до прийняття загальної еталонної моделі розв'язання. По-друге, думка під час уроку-діалогу народжується як відповідь іншій людині, що в процесі реальної дискусії стала внутрішнім опонентом, або як нове запитання до співрозмовника. Ця перша репліка є ключем до розвитку діалогічного мислення. У цій першій репліці дитина акумулює своє особистісне бачення проблеми, що обговорюється на уроці. Те, що до уроку-діалогу існувало дифузно, розпливчато, тепер конденсується як деяка здібність судження про предмет діалогу (Жинкин Н., 1958).

Отже, організація та проведення інтерактивних занять допомагають формуванню таких умінь, як: виділення головного, формулювання проблеми, узагальнення, класифікація, аргументація, встановлення причинно-наслідкових зв'язків та ін.

Під час навчання учнів діалогічному мовленню варто враховувати загальнодидактичні й лінгводидактичні принципи, серед яких основними є такі: забезпечення мотивації навчання; наступності, системності й послідовності; випереджального формування усного мовлення щодо писемного; урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; практичної мовленнєвої спрямованості навчального процесу; індивідуалізації та диференціації навчання; використання міжпредметних зв'язків тощо (Біляев О., 1980, с. 57).

Сучасна методика формування у школярів діалогічного мовлення передбачає звернення до зв'язного тексту як комунікативної одиниці, що складає основу дидактичного матеріалу і є результатом мовленнєвої діяльності людини.

Формування мовленнєвих умінь відбувається за допомогою послідовного переходу від простих мовленнєвих одиниць (слово, словосполучення, речення) до більш складних і великих (смісловий фрагмент, текст) (Синиця І., 1960, с. 62).

Система вправ і завдань для навчання діалогічному мовленню старшокласників теж добирається за основним принципом дидактики – від простого до складного і складається з трьох основних етапів (Виготський Л., 1956):

– I етап – початковий, на якому відбувається «презентація» матеріалу. На цьому етапі використовуються рецептивно-продуктивні умовно-комунікативні вправи з обміну репліками. Учасниками спілкування є самі учні, а вчитель лише дає їм певне комунікативне завдання, де окреслюється комунікативна ситуація і вказуються ролі, що їх виконуватимуть учні. Також це можуть бути вправи, що потребують від учня сприйняття, усвідомлення і фіксації в пам'яті одержаної інформації, характеристики мовних засобів або тексту з певного погляду, групування мовних засобів за вказаною ознакою, оцінку й аналіз мовних засобів, знаходження стилістичної невідповідності в сприйнятому висловлюванні тощо.

– II етап – середній, який передбачає практичну роботу над формуванням умінь і навичок діалогічного мовлення (практика сформованих умінь). На цьому етапі формування вмій і навичок діалогічного мовлення учні навчаються мікродіалогу. Мікродіалог розглядають як засіб вираження основних комунікативних інтенцій партнерів по спілкуванню. Він є імпліцитною структурною основою розгорнутого діалогу і включає взаємопов'язані ланцюжки діалогічних єдностей, які ще називають діалогічним цілим. Мікродіалоги відрізняються від діалогічних єдностей не лише обсягом, але і своєю відносною завершеністю. Власне діалог (розгорнутий діалог) складається з двох-трьох мікродіалогів.

Мета другого етапу – навчити учнів об'єднувати засвоєні діалогічні єдності, підтримувати бесіду, не дати їй зупинитися після першого обміну репліками. Цей етап передбачає використання рецептивно-продуктивних комунікативних вправ нижчого рівня (такі, що допускають використання спеціально створених вербальних опор для висловлювання учнів).

– III етап – останній, креативний, на якому відбувається творча, самостійна робота учнів у процесі діалогічного мовлення. На цьому етапі школярі мають навчитися вести діалоги різних функціональних типів, на основі створеної вчителем (описаної в підручнику) комунікативної ситуації, обсяг яких відповідає вимогам чинної програми для 9–12 класів. Вправи, що виконуються на третьому (заключному) етапі відносяться до рецептивно-продуктивних комунікативних вправ вищого рівня (таких, що не дозволяють використання спеціально створених вербальних опор).

Під час навчання підготовленому діалогічному мовленню учням варто запропонувати такі вправи:

- відповіді на питання (короткі, повні й розгорнуті);
- постановка ситуативних і ключових питань;
- діалогізація прослуханого чи прочитаного монологічного тексту;
- складання (нового чи прочитаного) діалогу на задану тему;
- драматизація монологічного тексту;
- доповнення чи видозміна діалогу тощо.

Вправи для навчання непідготовленому діалогічному мовленню можуть бути такими:

- складання аргументованих відповідей на питання;
- проведення комбінованих діалогів (з репліками й коментарями інших учнів);
- проведення ігор чи вікторин;
- проведення дискусій.

Важливе місце у процесі навчання діалогічному мовленню необхідно також відвести рольовій грі, яка розвиває комунікативні вміння і навички учнів (розігрування діалогів).

Але в будь-якому випадку робота над формуванням умінь діалогічного мовлення має бути колективною. Сприяють цьому елементи співпраці та спільної мети, а саме робота в парах. Усне мовлення забезпечує постійне тренування, керує мовленнєвою діяльністю партнерів.

Під час виконання тренувальних вправ учитель має застерегти учнів від можливих типових помилок, зорієнтувати на взаємний контроль партнерів по спілкуванню.

Однією з форм діалогічного мовлення є бесіда. На нашу думку, бесіда – це форма спілкування, яка найкраще розвиває діалогічне мовлення учнів старших класів.

Кожна бесіда – це новий акт, тому не існує загальних методик, які б забезпечували високу ефективність бесіди в усіх випадках. Це завжди процес творчий.

У навчальну діяльність старшокласників на уроках української мови варто якомога частіше включати евристичну бесіду. Це створює додаткову мотивацію і підвищує якість засвоєння комунікативних знань школярами (Хупавцева Н., 2006, с. 404).

Сутність евристичної бесіди як форми навчальної роботи на уроках української мови полягає в тому, що вчитель уміло сформульованими запитаннями скеровує учнів на самостійне формування нових понять, висновків, правил, використовуючи набуті школярами знання, спостереження тощо.

Розробка та впровадження евристичної бесіди спрямована на виховання принципово нових якостей учнів. Ця форма роботи не зводиться до збільшення суми знань, а передбачає нову організацію навчально-виховного процесу, урахування сучасних підходів до організації взаємодії суб'єктів навчальної діяльності (Синиця І., 1960, с. 103).

Залучення учнів до участі в евристичних бесідах, під час яких застосовується розв'язання проблемно-конфліктних ситуацій, аналіз власних висловлювань та думок інших учасників обговорення, ефективно впливає на формування і вдосконалення в них мовленнєвих умінь.

Включення учнів в евристичну діяльність, збагачену елементами аналітикооцінної, пошуково-практичної та дослідної роботи, формує в них стійкі уявлення про себе, про інших людей, які оточують старшокласників, та збільшує інтенсивність контактів, підвищує рівень розвитку їхнього комунікативного потенціалу (Хупавцева Н., 2006, с. 410).

Педагогічними чинниками ефективного впровадження евристичної бесіди в навчальну діяльність старшокласників є:

- підготовленість школярів до участі в евристичній бесіді на уроках та позитивна мотивація їхньої навчальної діяльності;
- підготовленість учителя та старшокласників до творчої діяльності;
- застосування вчителем методів активного навчання учнів та створення умов для виникнення когнітивного дисонансу;
- створення вчителем позитивного психологічного клімату в навчальній групі, зумовленого партнерським стилем керування педагогом діяльністю старшокласників;
- стимулювання вчителем розвитку особливостей особистості школярів (активність, уважність, гуманність, дисциплінованість, ініціативність, комунікативність, рішучість, доброзичливість, принциповість тощо);
- розвиток комунікативного потенціалу кожного окремого суб'єкта та учнівської групи в цілому.

Якщо педагог належним чином урахує чинники зростання ефективності евристичної бесіди, то це сприяє:

- а) розширенню арсеналу розумових операцій учнів;
- б) підвищенню рівня їх знань;
- в) формуванню позитивного ставлення до евристичної бесіди;

г) зростанню точності розуміння емоційних станів, мотивів, цілей діяльності інших людей;

д) розвиткові творчої уяви, ініціативності, комунікативних знань, умінь і навичок;

е) формуванню підготовленості до процесу діалогічної взаємодії;

ж) розвитку мотивації навчальної діяльності;

з) розвитку потреби у спілкуванні;

к) формуванню структури ціннісних орієнтирів старшокласників.

Проведення вчителем на уроках української мови під час вивчення програмового матеріалу евристичних бесід сприяє розвитку діалогічного мовлення в учнів старших класів.

Отже, у процесі навчання діалогічному мовленню старшокласників повинні відпрацьовуватись такі його компоненти: вміння чітко поставити запитання, сформулювати відповідь, використовувати штампи, повтори, перепитування, риторичні запитання, монологічні висловлювання. Під час формування діалогічного мовлення учнів необхідно дотримуватись принципу переходу від простого до складного. Таким чином, робота над розвитком діалогічного мовлення проводиться за системою, яка включає: послідовність опрацювання матеріалу, опору на схеми й мовні зразки моделювання діалогів згідно з тематикою використання реальних ситуацій мовлення, розвиток творчої активності учнів.

Список використаних джерел

1. Біляєв О. М. Проблема методів у навчанні мови / О. М. Біляєв // Українська мова і література в школі. – 1980. – № 10. – С. 57–67.

2. Выготский Л. С. Мышление и речь : избранные психологические исследования / Выготский Л. С. – М. : АН СССР, 1956. – 292 с.

3. Жинкин Н. И. Механизмы речи : [учебное пособие] / Жинкин Н. И. – М. : АПН РСФСР, 1958. – 370 с.

4. Зимняя И. А. Речевая деятельность и психология речи. Основы теории речевой деятельности / Зимняя И. А. – М. : Наука, 1974. – С. 64–72.

5. Ладыженская Т. А. Общеучебные умения и речевая деятельность / Т. А. Ладыженская // Советская педагогика. – 1981. – № 8. – С. 85–91.

6. Мацько Л. І. Українська мова : посібник [для старшокласників і абітурієнтів] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко. – К. : Либідь, 1995. – 432 с.

7. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підручник [для гімназій гуманітарного профілю] / Пентилюк М. І. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.

8. Синиця І. О. Особливості взаємозв'язку усної і писемної мови в учнів V–VII класів / І. О. Синиця // Наукові записки НДІ психології. – К. : Рад. школа, 1960. – Т. 9. – С. 62–107.

9. Хупавцева Н. О. Евристична бесіда на уроках як предмет психолого-педагогічного аналізу та проектування / Н. О. Хупавцева //

Збірник наукових праць інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2006. – Т. 8. – Вип. 4. – С. 404–411.

10. Шелехова Г. Т. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення на уроках рідної мови в середній школі : дис. ... кандидата пед. наук у формі наукової доповіді : 13.00.02 / Шелехова Галина Тарасівна. – К., 1996. – 45 с.

11. Шелехова Г. Т. Сучасні підходи до навчання рідної мови в загальноосвітній середній школі / Г. Т. Шелехова // Українська мова і література в школі. – 1998. – № 1. – С. 12–16.

12. Шелехова Г. Т. Уроки розвитку зв'язного мовлення : [методичні рекомендації з рідної мови] / Шелехова Г. Т. – Дніпропетровськ : Пороги, 1994. – 45 с.

References

1. Biliaiev O. M. (1980). Problema metodiv u navchanni movy [The problem of methods in the language learning [The Ukrainian language and Literature at School], 10, 57–67 (ukr).

2. Vygotskii L. S. (1956). Myshlenie i rech: izbrannye psikhologicheskie issledovaniia [Thinking and Speaking: Selected Psychological Studies]. M.: AN SSSR, 292 (rus).

3. Zhynkin N. I. (1958). Mekhanizmy rechi: ucheb. posob. [Mechanisms of Speech: Textbook]. M. APN RSFSR, 370 (rus).

4. Zimniaia I. A. (1974). Rechevaia deiatelnost i psikhologiiia rechi. Osnovy teorii rechevoi deiatelnosti [Speech activity and speech psychology. Fundamentals of the theory of speech activity]. M.: Nauka, 64–72 (rus).

5. Ladyzhenskaia T. A. (1981). Obsheuchebnye umeniia i rechevaia deiatelnost [General educational skills and speech activity]. Sovetskaia pedagogika, 8, 85–91 (rus).

6. Matsko L. I. (1995). Ukrainska mova: posib. dlia starshoklasnykiv i abiturientiv [The Ukrainian language: a book for senior pupils and university entrants]. K.: Lybid, 432 (ukr).

7. Pentyliuk M. I. (1994). Kultura movy i stylistyka: probnyi pidruch. dlia himnazii humanit. profilu [The culture of language and stylistics: a test textbook for gymnasiums of the humanitarian profile]. K.: Vezha, 240 (ukr).

8. Synytsia I. O. (1960). Osoblyvosti vzaiemozviazku usnoi i pysemnoi movy v uchniv V–VII klasiv / I. O. Synytsia// Naukovi zapysky NDI psykhologii [The features of the relationship between oral and written language in the pupils of the V–VII forms / I. O. Synytsia // Scientific notes of RI of Psychology]. K.: 9, 62–107 (ukr).

9. Khupavtseva N. O. (2006). Evrystychna besida na urokakh iak predmet psykholopedagogichnogo analizu ta proektuvannia // Zbirnyk naukovykh prats instytutu psykhologii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy: statti [The heuristic conversation at the lessons as a subject of psychological and pedagogical analysis and design// The collection of scientific works of the Institute of Psychology by H. S. Kostiuk APS of Ukraine: articles]. K., 8, 4, 404–411 (ukr).

10. Shelekhova H. T. (1996). Systema roboty z rozvytku zviaznogo movlennia na urokakh ridnoi movy v serednii shkoli: dys. ... kandydata ped. nauk u formi naukovoї dopovidi: 13.00.02 [The system of work on the development of coherent speech at the lessons of the native language at a secondary school: diss. ... candidate ped. Sciences in the form of a scientific report: 13.00.02]. K., 45 (ukr).

11. Shelekhova H. T. (1998). Suchasni pidkhody do navchannia ridnoi movy v zagalnoosvitnii serednii shkoli / Ukrainaska mova i literatura v shkoli [Modern approaches to teaching of a native language at general secondary schools]. 1, 12–16 (ukr).

12. Shelekhova H. T. (1994). Uroky rozvytku zviaznogo movlennia: metod. rekomendatsii z ridnoi movy [Lessons of coherent speech development: method. recommendations from the native language]. Dnipropetrovsk: Porogy, 45 (ukr).

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом,
доцентом кафедри української лінгвістики і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Овсієнко Людмилою Миколаївною*

Стаття надійшла до редакції 15 листопада 2017 року

Лариса Кардаш

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики і методики обучения
ГВУЗа «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»,
ул. Сухомлинського, 30, 08400, г. Переяслав-Хмельницький, Україна,
kkardashlarysa@gmail.com

**РАЗВИТИЕ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ СТАРШЕКЛАСНИКОВ
НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА**

Larysa Kardash

Ph. D in Philology, associate professor at the department
of Ukrainian language and methodology of teaching
SHEI «Pereiaslav-Khmelnyskyi State Pedagogical
Hryhorii Skovoroda University»,
Sukhomlynskogo str., 30, 08401, Pereiaslav-Khmelnyskyi, Ukraine,
kkardashlarysa@gmail.com

**THE DEVELOPMENT OF THE DIALOGICAL SPEECH
OF SENIOR PUPILS
AT THE UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS**